

Mündəricat

01 Müəllimlərin işə qəbul prosesində fərqli qiymətləndirmə metodlarından istifadə

02 Qızların təhsilinə sərmayə: inkişafı sürətləndirmək üçün məqsədli sərmayə

03 Tam orta təhsildə seçim, uyğunluq və ixtisaslaşmanın idarə edilməsi

04 Orta məktəbdə riyaziyyat təhsili və ali təhsilə hazırlıq imkanları

Müəllimlərin işə qəbul prosesində fərqli qiymətləndirmə metodlarından istifadə

İdarəçilərə, müəllimlərə, valideynlərə və təhsilə maraqlı tərəflərə təhsil haqqında etibarlı məlumat təqdim edən Edutopia tərəfindən “Müəllimlərin işə qəbul prosesində fərqli qiymətləndirmə metodlarından istifadə” adlı məqalə dərc olunmuşdur. Məqalədə müəllimlərin ənənəvi işə qəbulu prosesində bir sıra çatışmazlıqların olduğu qeyd olunur. Bu çatışmazlıqların müəllim namizədlərin seçimində səhvlərə yol açdığı vurğulanır. Bu səbəbdən də bildirilir ki, tədris nümayişi və portfolio icmalı kimi metodlardan istifadə işə qəbul zamanı müəllim namizədlərin bacarıqlarının daha orijinal qiymətləndirilməsini təmin edə bilər.

Belə ki, qiymətləndirmə prosesi ilə praktik və metodiki bacarıqlar, səriştələr arasında uyğunsuzluqlar cari işə qəbulda qeyri-obyektiv yanaşmaya geniş yol açır.

Ənənəvi işə qəbul prosesi əsasən yazı işləri, tövsiyyə məktublarına, xülasələrə və müsahibələrə əsaslandığı məqalədə öz əksini tapır. Bu metod müəllimlərin biliklərini praktik, fərqli situasiyalarda tətbiq etmək bacarıqlarını nəzərə almır. Belə ki, tətbiq olunan ənənəvi metod yalnız test balları əsasında qiymətləndirməyə əsaslandığından real sinif, tədris bacarıqlarını dəqiq qiymətləndirə bilmir.

Həmçinin ənənəvi işə qəbul prosesi vaxtla məhdudlaşır ki, bu da direktorların işə qəbul barədə qərar verməzdən əvvəl namizədə əvvəldən müəyyənləşdirilmiş limitli vaxt sərf etmələrinə səbəb olur. Məqalədə qeyd olunur ki, təklif olunan alternativ qiymətləndirmə üsulları həm məktəbə həm də namizədə tədris bacarıqları, şəxsi xüsusiyyətləri və ümumi uyğunluq ilə tanış olmaq şəraitini yaradır. Buna görə də idarəçilər məktəb və gələcək müəllim arasında qarşılıqlı anlaşmanı, əməkdaşlığı gücləndirərək namizədlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsinə imkan verən strategiyalar qəbul etməlidirlər. Bu da öz növbəsində müəllimin iş yerindəki fəaliyyətini dəqiq proqnozlaşdırın və nəticə olaraq daha yaxşı iş imkanı əldə etməyə gətirib çıxaran xərcləri və problemləri minimuma endirən həqiqi qiymətləndirmə vasitələrini tələb edir.

Performansın qiymətləndirilməsi işə qəbul prosesində mühüm rol oynayır. Performansın qiymətləndirilməsində müsahibə suallarının tərtibində iş yerindəki vəziyyətləri təqlid edən performans tapşırıqlarını icra etmək əsas məqsədlərdəndir. Nümunələrə esse (inşa yazı) yarışmalarında müəllim namizədləri, testləri şərh edən müəllim və abituriyentlərin ehtiyaclarına fokuslanmış məktəb psixoloqu, perspektivli, səriştəli məktəb məsləhətçiləri iştirakçılar qismindədirlər. Namizədlər portfolio qiymətləndirməsi üçün şəkillər, videolar, əl işi, dərslər planları, müşahidə hesabatları və rəylər daxil edə biləcək iş nümunələrini təqdim edir. Virtual sinif turları portfolio konsepsiyasını genişləndirir, namizədlərdən sinif və tədris prosesini, metodik bacarığını nümayiş etdirən beş dəqiqəlik turu tərtib etməyi tələb edir.

“Gəz və danış” yanaşması müsahibə prosesinə fiziki aktivliyi təqdim edir. Perspektivli namizədlər direktorla birlikdə məktəblə tanış olur, şagirdlər, işçilər və valideynlərlə söhbətlər aparırlar. Bu qeyri-rəsmi təcrübə narahatlığı azaltmaq məqsədi daşıyır. Eyni zamanda namizəd və işə götürən arasında qarşılıqlı əməkdaşlığı qiymətləndirmək üçün daha təbii şərait təklif edir.

Orijinal qiymətləndirmələr iki əsas standarta “düzgünlük və etibarlılıq” cavab verməklə işə qəbul prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir. Düzgünlük qiymətləndirmələrin hədəf bacarıqları faktiki sinif fəaliyyətinin ölçülməsini təmin edir. Performans qiymətləndirmələri, portfolio icmalları və virtual sinif turları ənənəvi qiymətləndirmə metodlarından daha dəqiq təqdimat təmin edir. Etibarlılıq və ya ardıcıl nəticələr uzun müddət birgə vaxt və bacarıqların təkrar nümayişi vasitəsilə gücləndirilir. Həmçinin namizədin məktəb ictimaiyyətinə potensial töhfəsini daha əhatəli şəkildə başa düşməsinə imkan verir.

Qızların təhsilinə sərmayə: inkişafı sürətləndirmək üçün məqsədli sərmayə

UNESCO tərəfindən 8 mart beynəlxalq qadınlar günü münasibəti ilə "Qızların təhsilinə sərmayə: İnkişafı sürətləndirmək üçün məqsədli sərmayə" adlı xüsusi buraxılış dərc olunmuşdur.

Buraxılışda ədalətli və inklüziv cəmiyyətlərin qurulmasında həlledici addım kimi qızların təhsil hüququna investisiya qoyuluşunun vacibliyi vurğulanır. Ölkələrdə bu istiqamətdə tərəqqiyə baxmayaraq təhsilə çıxış, təhsildən yayınma, bacarıq və keyfiyyətli təhsilin verilməsində gender bərabərsizliyi hələ də davam edir. Dünyada 2009-cu ildə ibtidai və orta təhsildə, 2013-cü ildə tam orta təhsildə gender bərabərliyinə nail olunsa da, hər üç yaş qrupunda 122 milyon qız və 128 milyon oğlan hələ də təhsildən yayınmaqdadır. Yeniyetmə gənclər arasında məktəbdən yayınma nisbətində gender fərqi qlobal miqyasda 2000-ci ildəki 4%-dən 2020-ci ildə 0-a enmişdir.

Bununla belə qeyri-bərabərlik coğrafi ərazi və sosial durumdan aslı olaraq kənd yerləri və sosial təminatı aşağı olan əhali təhsildə daha çox gender bərabərsizliyi yaşayır. Məsələn, Mozambik və Côte d'Ivoire (Fildişi Sahili) kənd yerlərində məktəbə cəlb olunan qızlar kifayət qədər azdır.

Sub-Sahara Afrikasında 2020-ci ilə qədər heç bir təhsil səviyyəsində gender balansına nail olunmadığı məqalədə qeyd olunur. Belə ki, ibtidai təhsildə 96 qız, orta təhsildə 91 qız, tam orta təhsildə isə 87 qız təhsilə cəlb olunmuşdur. Lakin 2015-2020-ci illər arasında tam orta təhsil səviyyəsində gender balansında irəliləyişlər müşahidə olunub, gender indeksi 81-dən 87-ə qalxmışdır.

Statistik məlumatlar 2010-cu ildən başlayaraq orta məktəbə qəbulda gender balansının qlobal nailiyyətini nümayiş etdirir. 2022-ci ilə qədər aşağı gəlirli ölkələrdə gender bərabərsizliyi 6,9 %-dən 4,2 %-ə enmişdir. Bununla belə, Əfqanıstan, Benin və Nigeriya da daxil olmaqla bəzi ölkələrdə geriləmə yaşanmaqdadır. Tam orta təhsildə gender fərqi kapital üzrə Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi (SDG) 4-cü bəndi üçün əsas göstəricidir, lakin ölkələrin yalnız 36%-i 2025 və 2030-cu illər üçün meyarlar təqdim etmişdir.

Vurğulanır ki, bilik və bacarıqlar baxımından qlobal miqyasda gender bərabərsizliyi mövcuddur. Belə ki, oxu bacarığı üzrə ibtidai və orta təhsildə (2016-2019) 97 ölkə arasında yalnız 2-də oğlanlar üstünlük göstərmişdir. Qalan 95 ölkədə oxu bacarığına minimum yiyələnən qızların payı oğlanlardan orta hesabla 10% çox olduğu məlumdur. Riyazi bacarıq üzrə ibtidai təhsildə isə oğlanlar daha az üstünlüyə malikdirlər. 2019-cu ildə keçirilən TIMSS tədqiqatının nəticələri də göstərir ki, orta və yüksək gəlirli 30 ölkədə minimum bilik səviyyəsinə görə oğlanlar qızları 1,4% üstələmişlər. Bu boşluqlar minimum səriştənin əldə edilməsi ilə bağlı olsa da, oğlanlar riyaziyyatda qızlara nisbətən daha yüksək performans göstəricilərinə malikdirlər.

Bundan əlavə buraxılış, gender bərabərsizliyinin elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat (STEM) sahələrində təhsil, karyera əldə etmək ehtimalına əhəmiyyətli təsirini qeyd edir. Eyni zamanda xüsusi bacarıqlarda, xüsusilə də informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsində təsirini vurğulayır. Belə ki, 2019-cu il TIMSS tədqiqatında iştirak edən ölkələrin 87%-də 8-ci sinifdə təhsil alan oğlanların qızlar ilə müqayisədə STEM peşələri ilə məşğul olmağa daha çox meyilli olduqları məlum oldu. Bu statistik göstərici STEM təhsili və karyerasında gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasının vacibliyini vurğulayır. Sub-Sahara Afrikasında gender fərqi daha qabarıq şəkildə özünü göstərir və hər 100 oğlana 80 qız düşür.

Buraxılışda qızların təhsildən kənar qalmasına səbəb olan müxtəlif amillər, ayrı-seçkilik xarakterli gender normaları, uşaq əməyi və təhlükəsiz məktəblərə çıxış imkanlarının məhdudluğu qeyd olunur. Həmçinin qızlar üçün təhsilə çıxış səviyyəsinin ən aşağı olduğu ölkələrdə məlumat boşluqları göstərilir. Sub-Sahara, Afrika və Əfqanıstan xüsusi narahatlıq doğuran ölkələr kimi xüsusi vurğulanır.

02

Xüsusi buraxılışda qızların təhsilinə sərmayə qoyuluşunun əhəmiyyətli ictimai təsiri vurğulanaraq, müxtəlif sahələr üzrə bir neçə əsas faydalar qeyd olunur:

Agentlik və Qərar Qəbuletmə:

Ümumi orta təhsilə nail olmaq qızların ev təsərrüfatlarında qərarvermə qabiliyyətini 1/5 artırır.

Daha yaxşı yaşayış standartları:

Orta və ali təhsilli qızlar daha yüksək həyat standartlarına sahib olurlar.

Karyera imkanı:

Əlavə bir il məktəbdə təhsil qızların qazanclarını 20%-ə qədər artırır.

Orta təhsilli qızların işləmək ehtimalı ibtidai təhsilli olanlara nisbətən 9,6 % çoxdur.

Ali təhsilli qızların işləmək ehtimalı ibtidai təhsilli olanlara nisbətən 25% çoxdur.

Təhsil qızların iş yerinə çıxış imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır, daha çox iqtisadi müstəqillik təmin edir.

İqtisadi inkişaf:

Gender bərabərsizliyi səbəbindən qlobal insan kapitalı itkisi təxminən 160 trilyon ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilir. Bu da qlobal ümumi daxili istehsalın dəyərindən təxminən iki dəfə çoxdur.

Qızların təhsilinə investisiya qoyuluşu iqtisadi inkişaf üçün çox vacibdir.

Hesabatda həmçinin yaşıl iqtisadiyyata keçiddə qızların təhsilinin mühüm rolu vurğulanır:

Yaşıl keçid üçün ağıllı investisiya:

Qızlar üçün hər əlavə təhsil ili ölkənin iqlim fəlakətlərinə davamlılığını orta hesabla 2-3% artırır.

Qızların orta təhsili iqlim dəyişikliyinə qarşı həssaslığın azaldılmasında ən mühüm sosial-iqtisadi determinant kimi müəyyən edilir.

Orta təhsil alan qızların payının artırılması 2050-ci ilə qədər ekstremal hava hadisələri nəticəsində ölənlərin sayının 60% azalması ilə nəticələnə bilər.

Liderlik imkanları:

Savadlı gənclər, xüsusən də gənc qızlar ailələrini və icmalarını maarifləndirməyə töhfə verirlər.

Təhsilli qızların davamlı biznesə başlama ehtimalı daha çoxdur.

Rəhbər vəzifələrdə olan qızlar ekoloji məqsədlərə doğru milli siyasətlərə təsir göstərir.

Bununla belə, hesabatda problemlər də vurğulanır:

Yaşıl İşlərdə az təmsil olunma.

Gənc qızlar yaşıl işlərə daha az hazırlıqlı və bacarıqlı olduqlarını hiss edirlər.

Yüksək səviyyəli texniki bacarıq tələb edən sürətlə inkişaf edən yaşıl enerji sektorlarında qızlar kifayət qədər təmsil olunmur.

STEM bacarıqları və bilikləri gələcək yaşıl iş yerləri üçün çox vacibdir. Lakin, mühəndislik və kompüter elmləri məzunlarında ciddi gender fərqi mövcuddur.

Nəticə olaraq, qızların təhsilinə sərmayə qoymaq cəmiyyətin müxtəlif aspektləri üzrə əhəmiyyətli faydalar verməsi qeyd olunur. Bütün bunlara baxmayaraq, qızların yaşıl iş yerlərinin böyüməsi sahəsində hazırlığının və təmsil olunması istiqamətində problemlər, çətinliklər qalmaqdadır.

Mənbə: HerEducationOurFuture: Investing in girls' and women's education: a smart investment to accelerate development; the latest facts on gender equality in education.UNESCO/2024.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388934>

Tam orta təhsildə seçim, uyğunluq və ixtisaslaşmanın idarə edilməsi

İƏİT tərəfindən "Tam orta təhsildə seçim, uyğunluq və ixtisaslaşmanın idarə edilməsi" adlı hesabat dərc olunmuşdur. Hesabat şagirdlərin maraqlarına uyğunlaşmaq, onları bacarıqlarına müvafiq təmin etmək və düzgün karyera seçimlərinə istiqamətləndirməkdə tam orta təhsilin zəruriliyini vurğulayır. Hesabat 2023-cü ildə təqdim olunan "OECD ölkələrində tam orta təhsilin dizaynı: Seçimlərin idarə edilməsi, uyğunluq və ixtisaslaşma" adlı tədqiqatın nəticələrinə əsaslanır.

Bildirilir ki, tam orta təhsil Beynəlxalq Standart Təhsil Təsnifatının 3 səviyyəsi olaraq, ali təhsilə hazırlıq və ya məşğulluq bacarıqları üçün məktəb təhsilini tamamlamaqdakı rolu ilə xarakterizə olunur. Tam orta təhsil səviyyəsi müxtəlif və ixtisaslaşdırılmış təlim təklif edərək, adətən 14-16 yaşlarında başlayır və Beynəlxalq Standart Təhsil Təsnifatının 1-ci səviyyədə (ibtidai təhsil) sonra 12 və ya 13 illik təhsildən sonra təxminən 17-18 yaşlarında bitir.

Hesabatda həmçinin beynəlxalq müqayisələr üçün ölkələrin tam orta təhsil sistemlərinin müxtəlifliyi vurğulanır və Beynəlxalq Standart Təhsil Təsnifatına (ISCED) əsaslanaraq, tam orta təhsilə kompleks yanaşma təklif olunur. İƏİT-ə daxil olan ölkələr arasında əsas fərqlərə tam orta təhsil müddəti (2 ildən 5 ilə qədər), başlanğıc yaşı (adətən 15, lakin 14 ilə 17 arasında dəyişir), tam orta təhsili bitirmə yaşı (17 ilə 20 arasında dəyişir) və fərqli proqramlar üçün seçim müxtəlifliyi daxildir. Belə ki, İƏİT-ə daxil olan ölkələr arasında yalnız 8 ölkədə tam orta təhsil icbari, 19 ölkədə isə tam orta təhsil qismən icbaridir.

Həmçinin təhsil sistemindən asılı olaraq fərqli proqramlara seçim müxtəlif yaşları əhatə edir. Belə ki, İƏİT-ə daxil olan ölkələrdə şagirdlərin tam orta təhsilə çıxış yaşı 15-dir, bəzi ölkələrdə (Avstriya və Almaniyada 10 yaş, Hollandiyada 12 yaş), bu yaş daha tez və ya daha gec (orta təhsil səviyyəsini) yaş aralığını əhatə edir. Yeni Zelandiya və Amerika Birləşmiş Ştatları kimi ölkələrdə isə şagirdlər təhsil müddəti başa çatdıqdan sonra fərqli təhsil seçimləri (universitetlər, peşə məktəbləri və s.) edirlər. Hesabat tam orta təhsil sistemlərinin layihələndirilməsi üçün 3 əsas prinsipi özündə əks etdirir. Seçim, uyğunlaşma və ixtisaslaşma.

1. Seçim: Şagirdlərə həm müxtəlif ali təhsil proqramları arasında, həm də seçilmiş proqram çərçivəsində, məsələn, fənlər, səviyyələr və ya ixtisas seçimi kimi qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Faydaları: Çeviklik təmin edilir, şagird motivasiyasını dəstəkləyir və gələcək imkanlar üçün zəmin yaratmaqda mühüm rol oynaya bilər.

Seçimlər 2 səviyyədə təklif oluna bilər:

- şagirdlərin tam orta təhsil proqramını seçdiyi və ya ona yönəldildiyi proqramlar;
- şagirdlərin tam orta təhsil proqramı çərçivəsində müxtəlif səviyyələr, fənləri və ya ixtisasları seçdiyi proqramlar. Məsələn, bir çox təhsil sistemləri şagirdlərə yuxarı orta təhsil proqramını seçməyə və sonradan həmin proqram çərçivəsində fənlər, çətinlik səviyyələri, ixtisaslarla bağlı seçimlər etməyə imkan verir.

2. İxtisaslaşma: Şagirdlərə maraqlarını müəyyən etməyə kömək edən bu proses xüsusi sahələrdə dərin bilik və bacarıqların inkişafına təkan verir. Faydaları: Şagirdlər daha sonra bu ixtisas bacarıqlarını birbaşa əmək bazarında tətbiq edə və ya ali təhsildə daha da inkişaf etdirə bilərlər. İxtisaslaşmanın təklif olunma üsulu, onun rolu ölkələr və proqramlar arasında dəyişir.

3. Uyğunluq: Təhsildə uyğunluq məktəbin son mərhələsini başa vuran şagirdlərin vahid bacarıq dəstinə malik olmasını təmin edir. Gələcək təhsil və ya xüsusi karyera üçün bacarıqların əldə edilməsinə zəmin yaradır. Bu səbəblə, hesabat məqsədli karyera yolları üçün bir-biri ilə əlaqəli məzmunu vurğulayaraq, orta məktəb təhsilindəki fənlər və mövzulara diqqət yetirir.

Hesabatda eyni zamanda, müxtəlif maraqlara, istəklərə və iqtisadi ehtiyaclara cavab verən tam orta təhsildə müxtəlifliyin vacibliyi müzakirə olunur. Belə ki, hesabatda proqramlar üzrə müxtəliflik (Şagirdləri müxtəlif tam orta təhsil proqramlarına uyğun seçmə) və ya proqram daxilində müxtəliflik (şagirdlərə proqram daxilində seçim imkanı vermək, məsələn, fənlər və ya ixtisas seçimi) araşdırılır. Tam orta təhsildə proqram müxtəlifliyi ölkələr arasında dəyişir.

03

Avstriya, Hollandiya və İsveç kimi inkişaf etmiş peşə təhsili olan ölkələrdə çoxsaylı peşə proqramları sayəsində müxtəliflik yüksək səviyyədədir. Əksinə, şagirdlərin fərqli proqramlara bölünmədiyi Kanada və ABŞ-dakı kimi hərtərəfli sistemlərdə ümumi müxtəliflik aşağıdır.

Hesabatda proqram müxtəlifliyinin 5 əsas ölçüsü qeyd olunur ki, bu da seçim, ixtisaslaşma və uyğunluğun təmin edilməsinə təsir göstərir:

1. Ümumi və peşə təhsili proqramlarının ayrıca təmin edilməsi:

Ölkələr uyğunluq, ixtisaslaşmanı qoruyaraq müxtəlifliyi təmin etmək üçün çox vaxt ümumi və peşə proqramları arasında fərq qoyurlar. Məqsəd şagirdlərə müxtəlif variantlar vasitəsilə maraqlarını həyata keçirməyə imkan vermək və təhsili əmək bazarının ehtiyacları ilə uyğunlaşdırmaqdır. Məsələn: Avstriya və İsveçdə də daxil olmaqla bir çox ölkələr fərqli ümumi və peşə təhsili proqramları təqdim edir.

2. Beynəlxalq Standart Təhsil Təsnifatının qismən tamamlandığı proqramlar: Tam orta təhsil proqramlarını 4 növə bölmək olar, Əksəriyyəti tam başa çatdıqdan sonra sertifikat verir. Bəzi OECD ölkələri tam orta təhsil başa çatmadan proqramlar təklif edir. Bu proqramlar müxtəlif öyrənmə səviyyələrinə uyğunlaşmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da şagirdlərə təməl bacarıqları öyrənməyə imkan verir. Buna misal olaraq, İsveçdə şagirdlər üçün Giriş Proqramları mövcuddur. Yeni Zelandiyanın Təhsil Müvəffəqiyyəti üzrə Milli Sertifikat (NCEA) 1-ci səviyyədə qismən tamamlama və 2-ci səviyyədə tam tamamlama, 3-cü səviyyədə ali məktəbə daxil olmaq üçün strukturlaşdırılmış bir yol təqdim edən ardıcıl yanaşmaya əməl edir.

3. Proqram Təyinatı: Təhsilin tam orta təhsil səviyyəsi daxilində diferensiyasını və onun şagirdlərin gələcək seçimlərinə potensial təsirini başa düşmək üçün yuxarı orta təhsil proqramlarının təyinat istiqamətinə görə təsnifatı çox vacibdir.

Bitirməyi təsdiq edən 4 Beynəlxalq Standart Təhsil Təsnifat proqramından ikisi ali təhsilə birbaşa giriş imkanı verdiyi halda, digər ikisi isə bunu etmir. İƏİT üzrə təqdim olunan ümumi proqramlar vasitəsilə şagirdlərin 90%, peşə proqramlarında 70%-nin ali təhsilə birbaşa çıxışı mövcuddur. Bir sıra İƏİT ölkələrində ali təhsilə birbaşa çıxışı olmayan peşə proqramlarında iştirak edən şagirdlər var. Belə ki, Macarıstan, İslandiya, İrlandiya, Norveç və İsveç kimi 5 ölkədə demək olar ki, bütün peşə təhsili müəssisələrində təhsil alan şagirdlər bu cür çıxışı olmayan proqramlarda qeydiyyatdan keçiblər.

Proqramlara Seçim Yaşı: Ölkələr üzrə şagirdlərin tam orta təhsil üçün müxtəlif proqramlara qəbul yaşı fərqlənir. Avstriya və Almaniya bunu erkən, təxminən 10 yaşında edir. Finlandiya və Norveç də daxil olmaqla, əksər OECD ölkələri orta təhsilin sonunda (təxminən 15 və ya 16 yaş) seçim edirlər. Yeni Zelandiya və ABŞ-da proqramlar arasında formal fərq yoxdur. Bu da şagirdlərə proqramlar daxilində seçim etmək imkanı verir. Avstriya, İtaliya və Hollandiya kimi daha çox proqram təklif edən ölkələrdə şagirdlər seçimləri daha erkən yaşda edirlər. Bunun əksinə olaraq, Finlandiya, Norveç, İsveç, Kanada, Yeni Zelandiya və ABŞ kimi ölkələrdə şagirdlər müxtəlif proqramlara daha gec yaşda seçim edir. Hesabatda həmçinin, peşə sektorunun geniş imkanlar təqdim etdiyi halda şagirdlərin müxtəlif proqramlara qeyri-bərabər giriş imkanları olduğu qeyd olunur. Çünki sosial imkanı yüksək olan şagirdlər çox vaxt ümumi təhsildə, sosial imkanı aşağı olan şagirdlər isə peşə təhsilində daha çox təmsil olunurlar.

Tam orta ixtisas fənləri üzrə şagird seçimi ilə bağlı ölkələr 3 qrupa ayrılır:

1. Yüksək Seçim Ölkələri: İrlandiya, Yeni Zelandiya və Birləşmiş Krallıq fərdiləşdirilmiş təhsil kursu hazırlamaqda əhəmiyyətli sərbəstliyə malikdirlər.

2. Mövzu seçimi olmayan ölkələr: Tədris proqramının əsas hissəsinin demək olar ki, 100%-i təşkil etdiyi Avstriya, Hollandiya və İsveçdə şagirdlər fənləri seçə bilmirlər.

3. Orta Seçim Ölkələri: Fransa kimi ölkələrdə tam orta ümumi təhsildə fənlərin təxminən yarısı məcburidir və bu şagirdlərə ahəngdarlığı qoruyarkən müəyyən seçim imkanı verir.

Hesabatda tam orta təhsildə ixtisaslaşmanın rolundan da bəhs edilir. İxtisaslaşma şagirdlərə konkret fənləri daha dərindən öyrənməyə imkan verir və onun tətbiqi beynəlxalq səviyyədə dəyişir. Peşə sistemləri şagirdlərə peşələri və ya daha geniş ixtisas seçimləri təqdim edir.

Məlumatlı Şagird Seçimini dəstəkləmək üçün Siyasət Mülahizələri:

Mövzu seçimi və paylar: İrlandiya, Yeni Zelandiya və Birləşmiş Krallıq kimi yüksək fənn seçimi olan sistemlər şagirdlər üçün motivasiya ola bilər. Bununla belə, yüksək seçim sistemləri əhəmiyyətli paylarla əlaqələndirilir. Belə ki, şagirdlərin qərarları onların gələcək təhsil və karyeralarına təsir göstərir.

Şagird Seçimlərində Uyğunluğun Təşviqi:

- Karyera imkanlarına bərabər çıxış: Hərtərəfli karyera imkanlarına bərabər çıxışın təmin edilməsi qərar qəbul etmək üçün çox vacibdir.
- Fərdi inkişaf və karyera: Fərdi inkişafın vacibliyini dərk edən bəzi sistemlər fərdi inkişaf və karyera məlumatlılığı üzrə xüsusi kurslar təklif edir. Məsələn, Kanadada karyera seçimlərini əhatə edən, gələcək hədəflərin araşdırılmasına dəstək verən karyera kursları vardır.

Uyğunluğu təşviq etmək üçün xüsusiyyətlər: Mövzu profillər vasitəsilə uyğunluq: Bir çox sistemlər profilləri müəyyən etmək üçün riyaziyyat, dil və ədəbiyyat kimi fənlərin birləşməsini təklif edirlər. Bu da şagird seçimlərində uyğunluğu təmin etməyi hədəfləyir. Məsələn, Fransada şagirdlər müəyyən fənn diapazonlarına uyğun ixtisaslar seçirlər.

Tam orta təhsilin layihələndirilməsi üçün modellərə ümumi baxış:

Fərdiləşdirilmiş Sistemlər: Avstraliya, Kanada, İrlandiya, Yeni Zelandiya, Böyük Britaniya və Birləşmiş Ştatlar kimi ölkələr tərəfindən nümunə götürülən fərdiləşdirilmiş təhsil sistemləri fərdiləşdirmə və çevikliyi vurğulayır. Daha öncədən müəyyənləşdirilmiş kurikulumlara malik olan strukturlaşdırılmış sistemlərdən fərqli olaraq, fərdiləşdirilmiş sistemlər məcburi əsas fənləri məhdudlaşdırır. Bu da şagirdlərə təhsil proqramlarını maraqlarına, məqsədlərinə və bacarıqlarına əsaslanaraq formalaşdırmaq üçün daha çox muxtariyyət verir.

Strukturlaşdırılmış Sistemlər: Avstriya, Almaniya, Hollandiya və İsveç kimi ölkələrdə tam orta təhsil proqramlarında strukturlaşdırılmış sistem mövcuddur. Belə strukturlaşdırılmış sistemlərdə kurikulumlar üzrə məcburi əsas fənlər əvvəlcədən müəyyən edilir. Bu sistemlər digərləri ilə müqayisədə daha az seçim təmin edə bilər.

Ara sistemlər: Bu sistemə ixtisaslaşma əsas xüsusiyyətdir. Burada şagirdlər tez-tez ixtisaslarını və həmin ixtisas daxilində xüsusi fənləri seçməklə təhsillərini daha da fərdiləşdirmək imkanı əldə edirlər. Məsələn, İsveç şagirdlərə iqtisadiyyat proqramı çərçivəsində iqtisadiyyat və ya hüquq kimi hər bir ixtisas üzrə əlavə fənn seçimləri ilə birlikdə 16 seçim arasından bir ixtisas seçməyə imkan verir. Ara sistemlər mərkəzi və qərbi Avropa ölkələrində, o cümlədən Fransa və İtaliyada, həmçinin Finlandiya, Norveç və İsveç kimi şimal ölkələrində geniş yayılmışdır. Bu sistemlər şagirdlərə əvvəlcədən müəyyən edilmiş ixtisaslar çərçivəsində öz təhsil yollarını formalaşdırmaqda seçim imkanı verir.

Nəticə olaraq, seçim, ixtisaslaşma və ahəngdarlıq tam orta təhsil üçün həlledici məqsədlərdir. Seçim və ixtisas arasında tarazlığa nail olmaq uyğunluğu təşviq etmək üçün vacibdir.

Mənbə: Managing choice, coherence, and specialisation in upper secondary education-OECD (2024), "Managing choice, coherence, and specialisation in upper secondary education", OECD Education Spotlights, No. 10, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/4a278519-en>

Orta məktəbdə riyaziyyat təhsili və ali təhsilə hazırlıq imkanları

Sosial, iqtisadi və təhlükəsizlik məsələlərinin həlli istiqamətlərində araşdırma aparən RAND təşkilatı tərəfindən "Orta məktəbdə riyaziyyat təhsili və ali təhsilə hazırlıq imkanları" adlı tədqiqat aparılmışdır. Tədqiqatda qeyd olunur ki, riyaziyyatda nailiyyətlər, xüsusən də qabaqcıl riyaziyyat əsaslı kurslar (məsələn, triqonometriya, hesablamadan əvvəl, hesablama və ya Təkmil yerləşdirmə kursları) uzunmüddətli kollec və karyera uğurları üçün vacibdir. Bununla belə, bir çox şagirdlərin, xüsusilə də qara dərilili, İspan və ya aztəminatlı ailələrdən olan şagirdlərin qabaqcıl riyaziyyat kurslarına (fənlərinə) çıxışı yoxdur.

Daha geniş mənada, universitetdə və karyerada müvəffəqiyyət yüksək keyfiyyətli orta təhsildən sonrakı mərhələyədək olan dəstəkdən asılıdır. Lakin bəzi sübutlar göstərir ki, əlverişsiz coğrafi mühitdə yaşayan, az təminatlı ailənin üzvləri bu dəstəklərdən heç də həmişə yararlanı bilmirlər.

Təqdim olunan tədqiqatda ABŞ və onun Kaliforniya Florida, Nyu-York, Texas və Vaşinqton ştatında şagirdlərinin milli miqyasda müxtəlif məktəb şəraitində riyaziyyat fənninə, ali təhsilə hazırlıq imkanlarına çıxışı və iştirakına dair orta məktəb direktorlarına ünvanlanan sorğu əsasında ətraflı məlumat öz əksini tapır. Məlumat təhsil rəhbərlərinə, siyasətçilərə riyaziyyat kursunun (dərsinin) müxtəlifliyi, şagirdlərin qruplaşdırılması siyasətləri, akademik göstəriciləri zəif olan şagirdlərə dəstək və ali təhsilə hazırlıq haqqında əsaslandırılmış qərarlar qəbulunda kömək etmək üçün nəzərdə tutulub.

Tədqiqatdan əldə olunan nəticələr aşağıda təqdim olunmuşdur:

- 1) Araşdırmadan məlum olmuşdur ki, riyaziyyat kursu təklifləri məktəb xüsusiyyətlərinə görə dəyişir. Cəbr I, həndəsə və cəbr II dərslərinə giriş milli miqyasda dövlət tələbinə uyğun geniş yayılmışdır. Lakin şagird sayı az olan, əlverişsiz şəraitdə yerləşən və ya kənd yerlərində fəaliyyət göstərən məktəblərdə riyaziyyat kurslarına (dərslərinə) giriş imkanı daha azdır.
- 2) Riyaziyyat kurslarında şagirdlərin nailiyyət səviyyəsinə görə qruplaşdırılması sistemi liseylərə qəbulda nəzərə alınır. Bu sistem, xüsusən Florida ştatında geniş yayılmışdır. Orta məktəb direktorlarının böyük əksəriyyəti liseylərə şagird qəbulu edərəkən müəllim tövsiyələrindən də yararlanırlar.
- 3) Nəticələrdən aydın olur ki, bir çox şagird riyaziyyatı öyrənmək üçün əlavə imkanlardan (məsələn, əlavə riyaziyyat kursları) istifadə etsə də, karyera- ixtisas yönümlü riyazi mövzuları öyrənmə imkanlarında iştirak daha az olmuşdur.
- 4) Bundan əlavə, orta məktəb direktorları bildirdilər ki, şagirdlərin dərstdən yayınması və müəllim kadrlarının çatışmazlığı şagirdlərin riyaziyyatda geriləməsinin ən böyük maneəsidir.
- 5) Orta məktəb direktorlarının sözlərinə görə, şagirdlər ümumiyyətlə məktəb məsləhətçilərindən orta təhsildən sonrakı hazırlıq mərhələsində dəstək alırlar. Bu dəstəklər əsas diqqəti karyera hazırlığına deyil, kollec hazırlığına yetirir. Tədqiqatda əsaslı tövsiyələr öz əksini tapmışdır
  - Orta məktəb riyaziyyat kurslarına girişi genişləndirin.
  - Şagirdlərin riyazi səviyyəsinə görə qruplaşdırıldığı (və ya izlənilmədiyi) riyaziyyat dərsləri və mövzuları haqqında qərarların ədalətli şəkildə qəbul edilməsini təmin edin.
  - Karyera hazırlığı dəstəklərinə çıxışı genişləndirin.
  - Direktorların riyaziyyatın öyrənilməsi və Ali təhsilə hazırlıq qarşısında qəbul etdikləri maneələri aradan qaldırmağın yollarını müəyyənləşdirin.
  - Qabaqcıl riyaziyyat kurslarına və yüksək keyfiyyətli karyera və kollec hazırlığı dəstəyinə çıxışda bərabərsizliklərin necə həll olunacağını daha yaxşı başa düşmək üçün daha çox araşdırma aparın.